

Tel Moca

versus Starý zákon

Téměř celý srpen pracovali čeští archeologové na vykopávkách v izraelské lokalitě Tel Moca u Jeruzaléma, kde byl objeven chrám z pozdního 10. století př. n. l. Jako jediný odpovídá popisu Šalomounova chrámu ve Starém zákoně, který nás však přesvědčuje, že žádná jiná svatyně než ta, kterou založil biblický král na Chrámové hoře, neexistovala

PŘIPRAVILA Andrea Poláčková

» Soška koně nalezená na nádvoří chrámu v Tel Moce, z jezdce zbyla jen chodidla

Chrámový komplex byl nalezen už v roce 2013 během záchranného archeologického výzkumu při stavbě dálnice, avšak teprve o šest let později jej začali zkoumat odborníci z Telavivské univerzity. Tehdy se do projektu zapojili také archeologové a biblisté z Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy pod vedením docenta Filipa Čapka. „Kopat“ v Izraeli znamená umět přijmout překvapení, která tvrzení v bibli vyvracejí, a potýkat se tak i s citlivými tématy, která mohou být politicky využita, či dokonce zneužita. Kritický přístup ke knize knih se však v rodině protestanta Filipa Čapka dědí. Jak říká, je to „rodinné stříbro“, které vychází nejen z úcty k bibli, ale i z tradice nahlížet ji kritickými očima.

šší doby kamenné. Jde o lokalitu v úrodném údolí Sórek asi 7 km od Jeruzaléma s dostatkem vody pro hospodaření, zvláště pro pěstování obilí. Jaký byl její vztah k Jeruzalému, zatím nevíme. Mohla mu sloužit jako administrativní centrum, ale mohlo to být i konkurenční místo nebo nějaká dosud neznámá autonomní politická jednotka. Každopádně existence chrámu svědčí o důležitosti této lokality, protože ten zatím v Judsku nemá obdobu. Je přitom zvláštní, že máme fyzický popis chrámu, známého jako Šalomounův, o němž víme, že měl stát na Chrámové hoře, ale nikdy nebyl objeven – existuje vlastně jen v tradici, která ho vyzdvihuje. A naopak o Tel Moce literární tradice mlčí, respektive zmiňuje ji jen jedinkrát, a přitom chrám existuje – byl objeven.

JEDEN, NEBO MNOHO CHRÁMŮ?

? Co je v současnosti o Tel Moce známo?

Tamní osídlení je mnohem starší než Jeruzalém, o tom není pochyb, pochází již z mlad-

? V jaké souvislosti bible Tel Mocu zmiňuje?

V knize Jozue se vyjmenovávají města patřící jednotlivým kmenům Izraele po rozdělení takzvané Zaslíbené země, a Tel Moca náležela kmeni Benjamín. Domnívám se, že autoři bible tuto lokalitu opomíjejí úmyslně, a existují indicie, že byla později přejmenována. Mohlo se to stát nejdříve na konci 8. století př. n. l., kdy podle Starého zákona došlo k centralizaci kultu a jen jeruzalémský chrám měl být místem jeho praktikování. Pravděpodobně k tomu ale došlo mnohem později. Chrám v Tel Moce byl odsouzen k zapomnění. Na místě nejsou stopy destrukce, ale v biblických textech máme stopy jakési stigmatizace – Tel Mocu přejmenovali na Obéd-Edóm, což znamená „služebník Edómu“, a Edóm je jižní soused Judska, s nímž Judejci měli napjaté vztahy. Nešlo rozhodně

při výzkumu přímo v Davidově městě (viz Češi v Izraeli) jsme objevili pelištejskou keramiku. Původně se považovala za dovozovou, nakonec se ale zjistilo, že nádoby byly vyrobeny v jedné z mnoha jeruzalémských hrnčířských dílen a petrografická analýza potvrdila, že materiál je rovněž místního původu. Z toho lze usuzovat, že buď měli Pelištejci své hrnčířské dílny přímo v Jeruzalémě, anebo jde o produkci místních judských hrnčířů, kteří přejali praxi svých sousedů, protože se jim líbila jejich zdobná a kolorovaná keramika.

? Bible mluví o jednom chrámu, ale existovalo jich zjevně více – kolik?

Čím více se mluví o jednom chrámu, tím silněji je podezření, že skutečnost byla jiná. Kromě chrámu v Tel Moce byl objeven také chrám pevnostního typu v Tel Aradu. Ta představa jediné svatyně je v tradici tak zarputile budována a zakořeněna, že řada archeologů stále špatně přijímá odlišné

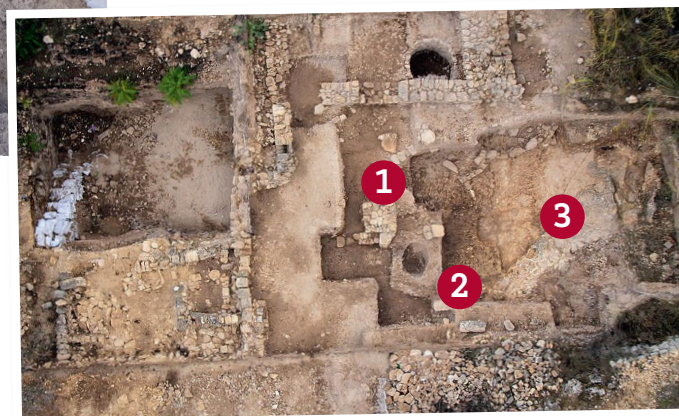
o jediné přejmenované místo. U nás je určitou paralelou přejmenování obcí po odsunu Němců ze Sudet. Jde o jakési zatemnění paměti, kdy se staré překryje něčím novým. Je to nyní velmi podstatné téma jak pro archeology, tak odborníky na bibli.

? Kdo kult v tamním chrámu provozoval a jak mohl vypadat?

Naše představy jsou samozřejmě značně ovlivněny biblí, ale o to důležitější je být obezřetný. Domníváme se, že tam mohla fungovat nějaká forma monoteistického, respektive jahvistického čili Hospodinova kultu. Současně se ale na nádvoří chrámu našla řada zoomorfních sošek, malých hlav znázorňujících muže a v jeho blízkosti zlomky takzvaných pilířových figurín, které představují fyzicky obdařené ženy. Ty měly podle mého kolegy Davida R. Moulise zajistit plodnost a dostatek potomků, a to zvláště v dobách, kdy se Judsku nedařilo. Těchto figurek se v Judsku našly stovky. Uvedené nálezy vzbuzují řadu otázek, na něž zatím neznáme odpověď. Každopádně ale dokládají, že ve starších dobách byl náboženský život v Judsku mnohem rozmanitější. Podle bible byl centrem Jeruzalém a oběť se odehrávala v tamním chrámu. Ve skutečnosti měly velkou roli desítky malých lokálních a venkovských svatyní. Kult se praktikoval ve starších obdobích i v rámci jednoho domu či rodiny a zvláštní místo měly právě sošky žen symbolizujících plodnost, a to až do počátku 6. století př. n. l., kdy se začal důsledně prosazovat monoteismus jako odpověď

jediný dokument o králi Davidovi je o 120 LET MLADŠÍ

⚡ Chrám v Tel Moce v pohledu od východu; stavba půdorysně odpovídá popisu Salomounova chrámu v bibli, ale ještě není zcela odkrytá; na snímku lze rozeznat 1 oltář na chrámovém nádvoří, 2 odpadní jámu, 3 vstup do chrámu

na katastrofu pádu prvního chrámu. Bible to říká zřetelně: Izraelci měli sloužit jednomu bohu, ale nesloužili! A archeologie tento nálezkem potvrzuje.

? Jsou tyto sošky určitě ze stejné doby jako chrám?

Ano, a nic na tom nemění ani snaha identifikovat v dějinách chrámu více fází, kdy byl užíván. Přestože nemáme zatím přesná data, neboť analýza organického materiálu teprve probíhá, jedno je jasné: i kdyby byl chrám svědectvím o monoteistickém kultu, jde o takzvaný ikonický kult, kdy je bůh reprezentován řadou artefaktů nebo je s ním navazován kontakt. A to se dělo i prostřednictvím figurek žen.

? Zaznamenala jsem, že figurky z Tel Mocy jsou podobné kultickým předmětům Pelištejců – podle bible úhlavních nepřátel Judejců. Je to tak?

Ano, a ukazuje to, že judská a pelištejská kultura k sobě mají ve skutečnosti poměrně blízko. Možná i proto jsou Pelištejci častým terčem řady starozákonních příběhů. A co je možná ještě zajímavější,

KDO JE

Doc. Filip Čapek, Ph.D. (* 1971)

Studia absolvoval v Praze, Oxfordu, Heidelbergu a Jeruzalémě. V současnosti působí na Katedře Starého zákona Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy a v Centru biblických studií AV ČR. Zaměřuje se na archeologii, dějiny a náboženství starověkého Izraele a Judského království. Je vedoucím českého týmu na archeologických expedicích v Izraeli. Napsal přes 50 studií publikovaných doma i v zahraničí a knihy *Hebrejská Bible, její kánon a možnosti výkladu* (2005), *Kazatel – zneklidňující kniha pro neklidnou dobu* (2016) a *Archeologie, dějiny a utváření identity starověkého Izraele* (2018).

informace. Například kolega Avraham Faust z Haify říká, že chrám byl v Jeruzalémě a možná ještě v Tel Moce, a další prostě nepřipouští. Přitom je jasné, že v Moce byl skutečně odkryt velký chrám, navíc s dispozicí podobnou „Šalomounovu“ chrámu v Jeruzalémě.

? Takže z nejstarší doby jsou zatím známy pouze dva judské chrámy?

Ano, ale ten v Tel Aradu je jiný, byť starší kolegové se snažili jej „vecpat“ do kategorie šalomounské svatyně. Má evidentně jinou architektonickou dispozici. No a pak tu máme virtuální chrám Šalomouna, který objeven nebyl a troufám si tvrdit, že nikdy objeven nebude.

DAVIDOVO MĚSTO A CHRÁMOVÁ HORA

? Zničili Babyloňané v 6. století př. n. l. Šalomounův chrám, nebo to už byl jiný chrám, ale bible mu stále říká první?

Otázka je, jak ten chrám zaměřit v čase a prostoru... Turista, který přijede do Jeruzaléma, vidí staré město ohraničené hradbami, které ovšem vybudoval až sultán Sulejman I. v 16. století, a původní město – Davidovo – je níž, mimo hradby. Tam už turisté zavítají méně často. Ve starověku bylo opevněné a nepochybně tam stál chrám, kde se praktikoval kult. Možná bylo chrámů i více. A z tohoto Města Davidova osídlení expandovalo postupně na sever, na Chrámovou horu. Tradice ovšem chrám krále Šalomouna umísťuje tam, kde z logiky vývoje města v 10. století př. n. l. nebylo nejspíš vůbec nic. Já si to můžu troufnout říct otevřeně, pro moje kolegy v Izraeli je to trochu složitější, i když už to není tak výbušné téma jako dříve. Je zkrátka třeba rozdělit to, co víme prokazatelně z hmotné kultury – archeologie, a co víme z literárních záznamů, zejména biblických. Tra-

dice nám zpětně předkládá skutečnosti, které „nemáme v rukou“ a nikdy je mít nebudeme, protože Chrámová hora se rozkládala mimo původní město a stavělo se tam až v pozdějších staletích. Namítá se, že chrám mohl stát vně města. Obávám se, že je to argumentace, která neobstojí. V oblasti Blízkého východu neznáme, pokud vím, město, jež by mělo chrám vně hradeb, který vlastně nemůžete bránit, a je tak vydán všanc nepříteli.

? Kde leží Město Davidovo vůči Chrámové hoře?

Směrem na jih na hřbetu, který přechází do Chrámové hory. Bylo položeno spíš blíž k údolí, a to kvůli přístupu k vodě. K rozšíření na Chrámo-

? Nicméně neodpověděl jste mi jednoznačně na tu otázku, zda Nebukadnesar II. zničil Šalomounův chrám.

Pokud Nebukadnesar zničil chrám na Chrámové hoře, byl z pozdější doby, nejdříve z pozdního 9., nebo spíše až z 8. či 7. století př. n. l.

? Existovala vůbec archa úmluvy, pro kterou se chrám stavěl?

Je představitelné, že v chrámu byl důležitý inventář včetně schrány na ty nejposvátnější dokumenty a předměty. Ale když nemáme chrám, o to menší je šance dopátrat se vybavení. Podle biblických zpráv byl chrám několikrát vyloupen, nebo Jeruzalémští inventář při obléhání města vydali jako výkupné a existuje poměrně standardizovaný popis toho,

Bible nám zpětně předkládá skutečnosti, které „nemáme v rukou“ a nikdy je mít nebudeme

vou horu došlo pak v pozdním 9. století př. n. l. To by vám potvrdila i řada izraelských kolegů archeologů, i když ti spíše konzervativní se rádi zašití argumentem, že je tam zakázáno kopat... Abych toto téma uzavřel: nepopírám existenci Šalomounova chrámu, ale pokud existoval v 10. a 9. století př. n. l., tak jedině v Městě Davidově. A myslím, že kdyby se tam našel, všem se uleví a bude klid. Ohledně Chrámové hory existuje rabínské ustanovení, že by ji neměli praktikující Židé navštěvovat. Že se toto porušuje, se ví, stejně jako to, jak je to politicky výbušné a nebezpečné téma.

co zahrnoval. Ale co se týče archy, jsou biblické texty velmi obezřetné, aby nezaznělo, že by kdykoli byla odnesena nebo zcizena. Dle mého jde o promyšlené sdělení, že to nejdůležitější nikdy nezmizelo nebo se nedostalo do nepatřičných rukou. Přirozeně o to víc se pak lidská fantazie a umění, filmem počínaje a románem konče, archou zabývá. Něco podobného se děje se svatým grálem a jinými nedostupnými starověkými artefakty. Člověk je prostě zvědavý, a co nemá, o tom o to více sní a fantazíruje.

? Antropomorfní hlavička z nádvoří chrámu (na šířku měří asi 4 cm)

ARCHEOLOGICKÉ EXPEDICE

Češi v Izraeli

Expedice, jichž se účastní akademičtí pracovníci a studenti z Evangelické teologické fakulty, mají počátek v devadesátých letech, kdy Filip Čapek studoval na univerzitě v Heidelbergu. K týmu profesora Manfreda Oeminga z tamní univerzity se přidal v roce 2008, české výpravy se konají od roku 2013. Tehdy také začala spolupráce s Telavivskou univerzitou. Doposud se Češi zapojili do čtyř expedic.

Tel Azeka 2013–2021

Azeka patřila na sklonku 8. století př. n. l. k nejdůležitějším judským městům. Spolu s Lakišem (viz ŽH 6/2019) představovala dvě strategické pevnosti, které střezily přístup od moře, proto je jak Asyřané, tak Babyloňané demonstrativně dobyli a zničili,

? Jsou tedy prvopočátky izraelských, respektive judských dějin podle bible fikce?

Takto bych to neformuloval. Spíš bych knihy Starého zákona pokládal za zpětné uchopení dějin, kde jsou obsaženy historické, náboženské i politické komponenty, které je potřeba rozlišovat. Starý zákon je promyšlená a z mého pohledu geniální reflexe toho, jakým způsobem se události nejen mohly odehrát, ale jak se odehrát měly. V zásadě ale jde o náboženskou literaturu, sepsanou s jistým záměrem v konkrétní době pro konkrétní společenství, a řeší vztah mezi bohem a člověkem. Víme, že Judsko se dostalo do kontaktu s Asyřany a Babyloňany, že mělo problémy s Pelištejci, Moábci, Edómci, a na základní mapě těchto politických interakcí se odehrávají velmi barvitě biblické příběhy nejen s řadou fiktivních prvků, ale také s hlubokým ponaučením.

? Kdy vlastně tyto nejstarší „dějiny“ byly sepsány?

Jejich literární zachycení v ucelené podobě je poměrně mladé, pochází z 6.–4. století př. n. l. Některé části jsou ale starší a lze se domnívat, že mají svůj počátek na samotném konci 9. století př. n. l., kdy se začalo rozvíjet písemnictví.

? Existují konkrétně o postavách králů Davida a Šalomouna jiné prameny než biblické?

Co se týče vůbec prvního biblického krále – Saula, tak o něm neexistuje nic,

o Šalomounovi rovněž nic, a o Davidovi, který měl vládnout v první polovině 10. století př. n. l., se zmiňuje jediný dokument. Jde o stélu nalezenou v Tel Dan na hranici dnešního Izraele a Libanonu. Je nejdříve z poslední třetiny 9. století př. n. l., tedy o nějakých 120 let mladší, a uvádí se tu označení „*dům Davidův*“, snad ve smyslu Davidova rodu. Druhým možným dokladem by mohla být Měšova stéla ze stejné doby nalezená v Jordánsku, ale text není ohledně čtení jména David jednoznačný. Je ale třeba říct, že písemné doklady z 10. století př. n. l. v oblasti později vzniklého Judského království spočítáme na prstech jedné ruky, protože písemná kultura tu byla ještě v plenkách. Není tedy vyloučeno, že jmenovaní panovníci existovali. Každopádně literární údaje o počátcích království mají velký politický náboj. Lze zaznamenat, že moderní Izrael stojí i na těchto mytických prvopočátcích. Ostatně, s počátky české státnosti to není o moc jiné, také se vynořují z historicky plně nezjištěného neurčité, a přesto jsou pro nás důležité.

? Termín Město Davidovo pochází z bible? Je jeho lokalizace stoprocentní?

Lokalizaci zakládá jen literární tradice. Podle ní David vstoupil do pevnosti osídlené Jebúsejci, tedy jedním pozdně kanaánským kmenem, a založil tam „své“ město. Je to tedy tak, že pozdější literární tvorba „obsadila“ existující město a přiřkla jeho založení a rozvoj těm postavám, jejichž existenci chtěla zdůraznit, tedy Davidovi a pak Šalomounovi.

? Asi není úplně jednoduché v Izraeli pracovat jako archeolog. Setkal jste se vy sám s odmítáním závěrů, které vyplynuly z archeologického výzkumu?

Myslím, že být archeologem v Izraeli je prestižní záležitost a najít uplatnění v oboru je velmi těžké. Možnost připojit se ke kolegům z Izraele a účastnit se výzkumu je privilegium, kterého si považují. Tento výzkum má i svá politická úskalí a pozadí, zvláště když se jedná o sporná území a sporná dějinná údobí. Střetávají se různá pojetí výkladu dějin a toho, jak s nimi daná lokalita a její hmotná kultura souvisí. Bible v tom hraje velkou roli. A zde podle mne má naše evropská tradice kritického čtení své místo, a i proto jsme pro kolegy z Izraele velmi dobrými partnery. Věřím, že to již více než desetiletí našeho angažmá v Izraeli, naše společné konference i publikace dobře dokládají. «

? Judské piliřové figurky, zlomky podobných se našly v blízkosti chrámu

čímž paralyzovali Judsko, a do Jeruzaléma přišli jen diktovat podmínky. Cílem archeologů je odhalit město a popsat jeho význam v co nejširším kontextu.

Jeruzalém – Město Davidovo 2017

Archeologové zde pracovali na východním svahu města, kde je řada sídelních vrstev od rané doby bronzové (asi 2900 př. n. l.) do raného římského období. Cílem bylo získat především organické zbytky v podobě pylů, fytolitů nebo semen pro doplnění chybějící části chronologie osídlení Jeruzaléma.

Jeruzalém – Nachal Refaím 2018

Úkolem bylo odhalit a zkoumat zbytky osídlení v jedné z vesnic, jež dnes leží v zoologické zahradě ve jmenovaném údolí. Součástí projektu byl sběr vzorků pro přesnější data-

ci osídlení lokality, která je jednou z klíčových pro stanovení počátků rozvoje městské kultury v blízkém Jeruzalémě.

Tel Moca 2019–2022

Cílem je odhalit zbývající části chrámu a jeho nádvoří z doby železné (10. a počátek 9. století př. n. l.), datovat jednotlivé stavební fáze, a zejména určit kult, který byl v místě praktikován. Na snímku je zde nalezená soška koníka.

